

Ruotsalaisen alkoholipolitiikan ja -kulttuurin pitkä kaari

AIIJA KAARTINEN

1900-luvun alun Ruotsissa alkoholikauppa nähtiin yleensä uhkana paikallisyhteisön yhteiskuntajärjestykselle. Sata vuotta myöhemmin Systembolaget oli suorastaan saatava jokaiselle paikkakunnalle taloudellisen toimeliaisuuden vauhdittajaksi. Kuinka näin perusteellinen ajattelutavan muutos on mahdollinen?

Kirjassa *Staten, supen och systemet* Lennart Johansson (2008) on ottanut vaativan tehtävän analysoidessaan ruotsalaisen alkoholikulttuurin ja politiikan muutosta pitkällä, sadanviidenkymmenen vuoden aikavälillä. Tutkimus nojaa vahvasti sosiaalishistoriallisen mentaliteettien tutkimuksen traditioon. Mentaliteettien tutkimuksessa onkin syytä tarkastella kehityksen pitkää kaarta: mentaliteetit muuttuvat hyvin hitaasti. Johansson on tarkastellut sekä alkoholidiskursseja että konkreettisia alkoholipolitiikan käytäntöjä. Näin mentaliteettien historiaa juuri pitääkin tehdä. Tutkimuksen keskiössä ovat käsiteparit muutos – jatkuvuus sekä kansallinen retoriikka – paikallinen käytäntö. Alkoholit laajassa kulttuurihistoriallisessa merkityksessä on hyvä mittari yhteiskunnan sosiaaliselle, poliittiselle ja kulttuuriselle tilalle.

Ruotsia voidaan pitää useiden alkoholipoliittisten innovaatioiden vientimaana. Samantapainen mentaliteettien muutos ja alkoholipolitiikan kehitys pääpiirteissään on tapahtunut muuallakin: vertailukohteina esitetään Suomi ja Norja. Islanninkin voisi mielestäni lisätä listaan.

Ruotsalaiset alkoholikontrolli-innovaatiot olivat tunnettuja myös Pohjoismaiden ulkopuolella. Esimerkiksi 1930-luvun Yhdysvalloissa Brattin kontrollijärjestelmästä keskusteltiin kieltoain vaihtoehtona ja Ruotsia pidettiin alkoholikontrollin mallimaana (Kyvig 2000). Toisaalta on mielestäni syytä korostaa, että Ruotsissa on myös seurattu naapurimaiden alkoholipolitiikka

kaa ja hyödytty niiden kokemuksista esimerkiksi kieltolaista.

Luin kirjaa rinnakkain Suomen alkoholihistoriasta tehtyjen opusten kanssa. Tarinasta muodostui näin erityisen mielenkiintoinen. Johansson esittää monia tarkkanäköisiä huomioita, jotka sopivat suoraan Suomen oloihin ja epäilemättä myös vaikkapa Norjaan tai Islantiinkin. Selvisi myös, että jotkin suomalaisessa historiankirjoituksessa yleensä kotoperäisinä esitetyt alkoholipoliittiset ratkaisut taitavatkin olla Ruotsista kopioituja, esimerkiksi Systembolagetin *operation vin* vuonna 1957, jonka tarkoituksena oli saada kansa ostamaan viiniä ja olutta väkevien sijaan. Martti Häikiö (2007) syyttää kirjassaan *Alkon historia* Suomessa vuonna 1959 alkaneesta viinikampanjasta lähinnä yhteiskuntatieteilijää, myöhemmin Alkon johtajaa Pekka Kuusta.

Kirjassa ruotsalainen alkoholihistoria jaetaan neljään aikakauteen: *Bolagsvälde och brännvinspengar* vuosina 1855–1910, *Nyktethestankens skenbara seger* vuosina 1910–1922, *Motbok och Systembolaget* vuosina 1922–1955 ja *Folkhemmets alkoholpolitik i stöpsleven* vuosina 1955–2005.

Vuoden 1855 kotipolton kiellosta alkoi pitkä, voimakkaasti rajoittavan alkoholipolitiikan ajanjakso, joka päättyi vasta *motbokenista* luopumiseen 1955. Ensimmäiset paloviinayhtiöt perustettiin, ja kunnat tasapainoilivat raittiusliikkeen vaatimusten ja omien taloudellisten, yhtiöiden tuottamia rahoja tarvitsevien intressiensä välissä. Alkoholipolitiikasta haettiin ratkaisua ”yhteiskunnalliseen kysymykseen”. Maaseutu ”kuivatettiin” tehokkaasti, ja julkijuominen stigmatisoitiin.

Raittiusliikkeen aktiivisin kausi oli 1910–1922. Raittiusliike vaati kunnallista alkoholikielto-oikeutta, joka yhdistettiin vaatimuksiin yleisestä ja yhtäläisestä kunnallisesta äänioikeudes-

ta. Kuntien ja kaupunkien riippuvuus anniskelu-yhtiöiden tuottamasta voitosta ja yksityinen voitontavoittelu hävitettiin väkijuomakaupasta. Ivan Brattin ajatusten esiintulo, Stockholmssystemetin alulle pano ja sekä ostettavan alkoholin että potentiaalisten ostajien määrää ja laatua rajoittanut *motbok* olivat tärkeitä muutoksia. Raittiuslautakunnat ja Kontrollstyrelsen keskeisenä toimielimenä muodostivat sosiaalisen alkoholikontrollin verkoston. Brattin järjestelmä päihitti kieltolain kun ei-äännet voittivat kieltolakikansanäänestyksessä 1922.

Vielä 1922 paikallisilla Systembolageteilla oli mahdollisuus jossain määrin itsenäiseen politiikkaan, ja ne kehittivät erilaisia järjestelmiä, joiden pyrkimyksenä oli yleensä rajoittaa alkoholin saatavuutta voimakkaammin. Pikkuhiljaa mahdollisuus itsenäiseen, kunnallisen tason alkoholipoliittikkaan kuitenkin hävitettiin. Alkoholikysymyksen hoitamisesta tuli yhteisen kansankodin ”insinööriaitoa”.

Motbok-järjestelmä poistettiin 1955, ja alkoholipoliittikkaa alettiin liberalisoida radikaalisti. Alkoholin saatavuus helpottui: Systembolagetien määrää lisättiin voimakkaasti, *starkölä* alettiin myydä Systembolagetissa vuonna 1955 ja *mellanölä* elintarvikekaupoissa vuonna 1965. Kehitys ei kuitenkaan ollut suoraviivaista liberalisoitumista, vaan 1970-luvun lopulla ja 1980-luvun alussa politiikkaa kiristettiin luopumalla *mellanölistä*, sulkemalla Systembolagetit lauantaiksi ja kieltämällä alkoholimainokset. Kokonaiskulutussmalli löi hyvin läpi Ruotsissa, ja siitä tuli alkoholipoliittikan päättäjien ohjenuora. Alueelliset erot alkoholinkulutuksessa tasoittuivat. EU-jäsenyyden myötä liberalisoituminen jatkuu. Aikaisempi alkoholipoliittisten innovaatioiden edelläkävijämaa saa nyt tyytyä olemaan puolustuskannalla.

Koko kirjaa kannatteleva teema kiteytyy siihen, että Johanssonin mukaan historia ei ”tapahdu” ainoastaan kansallisella tasolla, vaan lisäksi useilla eri tilatasoilla, paikallisissa ja alueellisissa yhteyksissä. Paikalliset käytännöt voivat myös olla luovia ja ohjaavia, eivät vain kansallisten päätösten ja lakien vastaanottajia. Lainsäädäntömenettelyssä näkyväksi tuleva paikallisyhteisön ja valtiovalan välinen dialogi on olennainen osa ruotsalaista yhteisymmärrykseen ja konsensukseen pyrkivää poliittista kulttuuria.

Johansson käsittelee ruotsalaisen alkoholikulttuurin ja -politiikan yhteen kietoutumista perusteellisesti, laajasti eri näkökulmista tarkastellen ja

erilaiset selitystekijät huomioon ottaen. Esimerkit joskus hyvin mielikuvituksellisestikin toteutettua alkoholikontrollista ja toisaalta poliittisen keskustelun puheenvuoroista ovat havainnollisia ja auttavat ymmärtämään ruotsalaista järjestelmää.

Kirjassa näkyy ammattitaitoisen historiantutkijan ote. Johansson osaa ottaa hyvin huomioon eri aikakausien yhteiskunnallisen tilanteen, politiikan ja kulttuurin. Pienilläkin yksityiskohdilla voi olla suuri vaikutus menneisyyden tarkasteluun ja tulkintaan.

Esimerkiksi juopumuspidätysten määrän kasvu 1800-luvun lopulla ei Johanssonin mukaan ollut merkki pelkästään siitä, että alkoholi olisi muodostunut yhä suuremmaksi ongelmaksi yhteiskunnassa. Samanaikaisesti oli nimittäin kasvatettu poliisien määrää ja katupartiointia. Poliisikunta oli myös ammatillistunut ja etäännyttänyt työväenluokasta. Poliisit olivat näin halukkaampia kontrolloimaan työväenluokkaa voimakkaammin. Ei siis voida päätellä, että raittiusliikkeen suursuosio 1900-luvun alussa olisi ollut suora vastaus voimakkaasti kasvaneeseen alkoholinkulutukseen ja/tai -haittoihin. Sen sijaan se liittyy teollistumiseen ja länsimaisen kapitalismin syntyyn ja siihen, että sen myötä asennoituminen alkoholinkulutukseen ja työn organisointiin ja tilaan muuttui. Samanlaisiin johtopäätöksiin ovat Suomessa tulleet myös mm. Irma Sulkuinen (1986) ja Matti Peltonen (1997).

Toinen esimerkki aikakauden ”hengen” hyvästä huomioimisesta on näkökulma *motbok*-järjestelmän väitettyyn naisten sortoon (esim. Knobbblock 1995). Naisia ei voi Johanssonin mukaan tarkastella rajoitussysteemin ”häviäjinä” ja potentiaalisina alkoholinkäyttäjinä. Molempien sukupuolten jakamassa aikalaisnäkemyksessä naiset olivat kodin ja perheen sosiaalisen kontrollin ylläpitäjiä. Vaimon tehtävänä oli alkoholisoituneen perheenisän kontrollointi. Enemmistö ruotsalaisista naisista vastusti vuonna 1951 tehdyn kyselyn mukaan samanlaisen osto-oikeuden myöntämistä naisille kuin miehille. Suomessakin nimenomaan naiset vaativat tiukkaa alkoholikontrollia. Tarve saada miehistä raittiita oli pitkään naisille keskeinen, ei niinkään oikeus omiin alkoholijuomiin (Kaartinen 2006).

* * *

Mitkä sitten olivat sataviisikymmenvuotisen alkoholihistorian suuret linjat? Mikä muuttui, mi-

kä pysyi? Lennart Johanssonin mukaan alkoholi on ollut tärkein sosiaalipoliittinen kysymys Ruotsissa viimeisen 150 vuoden aikana. Alkoholipolitiikka oli sosiaalisten utopioiden temmellyskenttä. Muutokset alkoholipolitiikassa ja -kulttuurissa pitää asettaa yleisen yhteiskunnallisen kehityksen taustaa vasten. Sadanviidenkymmenen vuoden aikana olennaisia yhteiskunnallisia muutoksia ovat olleet teollistuminen, kaupungistuminen, kasvava hyvinvointi, maallistuminen ja tasa-arvon kasvu.

1950-luvulta alkaen ruotsalainen kansankoti tai hyvinvointivaltio alkoi rakentua itsenäiselle ajattelulle ja vastuullisen kansalaisen varaan. Kansalaiskuva muuttui: ruotsalaisesta tuli ”*skötsam*” – itseään kasvattava, itsestään huolehtiva, kunnollinen (ks. Markkola 2007) – lojaali ja kohtuudessa pysyvä. Siksi ei enää tarvittu työväenluokan yksilöihin kohdistuvaa kontrollipolitiikkaa. Kontrollihalu siirtyi 1930-luvulta alkaen vähitellen työväestöstä nuorisoon. Yleinen hyvinvointipolitiikka loi perustan yleiselle alkoholipolitiikalle.

Alueelliset erot ruotsalaisessa alkoholikulttuurissa ja osin politiikassakin olivat pitkään huomattavat. Karkeasti sanottuna Skåne, Tukholma ja kaupungit yleensä olivat kosteita ja maaseutu, erityisesti Jönköpingin lääni ja Norrland, olivat kuivia. Nykyisin alueelliset erot ovat lähes hävinneet, lukuun ottamatta Jönköpingin läänin pitkälti vapaakirkolliseen maailmankatsomukseen perustuvaa sitkeää raittiushenkisyyttä. Ero kosteiden kaupunkien ja kuivemman maaseudun välillä on myös edelleen olemassa. Suomesta ei juuri ole tietoa alkoholikulttuurin alueellisten erojen historiallisista muutoksista. Kieltolakiajan lehdistö- ja arkisto-aineiston perusteella voin väittää, että myös Suomessa on ollut huomattavia alueellisia ja paikallisia eroja. Todennäköisesti täälläkin alueelliset erot ovat tasaantuneet.

Johanssonin mukaan viime vuosikymmeninä ruotsalaiset ovat siirtyneet lähemmäksi eurooppalaista juomatapaa, viinasta viineihin ja olueen. ”Ruotsalainen” – itse sanoisin mieluummin pohjoinen, ruotsalaisessa juomatavassa ei mielestäni ole mitään erityisen ruotsalaista – viikonloppuiseen humalajuomiseen painottuva juomatapa on kuitenkin edelleen jäljellä. Naisten kulutus on kasvanut selvästi voimakkaammin kuin miesten.

Eräs silmiinpistävimmistä muutoksista on ollut suhtautuminen julkijuomiseen. Siitä on tullut olennainen osa kulttuuria, kun aikaisemmin se oli epätoivottua, leimaavaa. Tietyt vanhat kä-

sitykset ovat kuitenkin sitkeitä. Nainen baarissa nähdään edelleen seksuaalisesti höllämielisenä.

Kirjan kohokohtia on luvun neljä pohdiskelu siitä, miksi Ruotsissa, Norjassa ja Suomessa oli rajoittava alkoholipolitiikka aina 1920-luvulta 1990-luvulle saakka. Tässä Johansson tekee näkyväksi kehityksen suuria linjoja ja nostaa keskustelun alkoholipolitiikasta suurempiin yhteyksiinsä. Tapaus Ruotsi toimii esimerkkinä. Useat esitetyt argumentit sopivat mielestäni hyvin myös naapurimaihin.

Johanssonin mukaan protestanttisuus, viinakulttuuri ja valtiollinen implementointityökalu selittävät kyllä englanninkielisten ja Pohjois-Skandinavian raittiuskulttuuria, mutta eivät riittävästi rajoitussysteemin käyttöönottoa tai voimassa pitämistä. Ruotsalaisella raittiuskulttuurilla ei ole ajallista tai maantieteellistä yhteyttä laajaan tai kasvavaan alkoholinkulutukseen, vaan rajoitukset otettiin käyttöön huolimatta siitä, että Ruotsin alkoholinkulutus oli Euroopan matalimpia.

Sen sijaan tärkeää oli poliittinen kulttuuri, jossa valtiolla oli keskeinen rooli päätöksenteossa. Korporativismi ja konsensus olivat ratkaisevassa merkityksessä. Myös naisten osallistuminen politiikkaan oli merkittävä asia: he toimivat mielipiteen muodostajina ja valvonnan toteuttajina. Tieteellistyminen, medikalisaatio ja näkemys ihmisistä valtion vaalimina resursseina oli tärkeä osa poliittista prosessia. Olennaista on myös tutkimusten ja tilastojen käyttö hallinnan apuvälineinä.

Alkoholin tuottamisella oli verrattain heikko taloudellinen merkitys: rajoituksilla ei siis kohtuuttomasti vaikutettu talouselämään. Ruotsissa myös dominoi pitkään maaseudun kulttuuri ja elämänmuoto, (alkoholi)liberaalimmat kaupunkiympäristöt kehittyivät myöhään.

Johanssonin mukaan arkipäiväinen juomakulttuuri puuttui Ruotsista, joten alkoholista ei koskaan tullut kovin tärkeää yhteiskunnan symbolikielen ja kulttuurisen järjestelmän kantajaa, vaan se yhdistyi rajojen ylittämiseen ja hedonismiin. Tämä maaperä oli hedelmällistä raittiustiikkeen ajatuksille. Suomessa Satu Apon tutkimus on purkanut myyttiä arkipäiväisen talonpoikaisen juomakulttuurin puutteesta (Apo 2001). Siksi suhtaudun tähän perusteluun vähän epäillen.

On tärkeä huomata, että Suomessa ja Islannissa alkoholipolitiikka ja raittiusaate olivat myös olennainen osa itsenäistyvien valtioiden omakuvan määrittelyä sekä itselle että ulkomaille. Kum-

mankin maan tuli ottaa paikkansa ”kulttuurivaltioiden” joukossa osoittamalla erityisen vahvaa moraaliala: se oli yksi syy kieltolain säätämiseen ja siitä sitkeästi kiinni pitämiseen. Kieltolain puolustamista pidettiin kodin ja isänmaan puolustamisena. (Kaartinen 2006; Sumarliði 2007.) Sama kansallisen omakuvan ryhdistäminen näkyi Suomen sodanjälkeisessä alkoholipolitiikassa ostajaintarkkailujärjestelmineen ja ryhtiliikkeineen (Peltonen 2002).

* * *

Mitä sitten opimme historiasta? Muutamat suomalaisen alkoholihistorian tutkijat (Satu Apo, Matti Peltonen, Merja Sillanpää [2002]) ovat antaneet ymmärtää, että tiukka rajoituspolitiikka on ylläpitänyt humalahakuista juomatapaa. Jos mietoja juomavaihtoehtoja olisi ollut vapaammin tarjolla, juomatapa olisi ehkä voinut ”eurooppalaistua”. Johansson tuomitsee samaan tapaan ruotsalaisen kontrollipolitiikan. Esimerkiksi hänen mielestään ruotsalaiset olisi ehkä saatu siirtymään viinan humalahakuisesta juomisesta miedompiin juomiin, jos vuonna 1967 aloitettua kokeilua *starköln* myynnistä elintarvikekaupoissa olisi jat-

kettu ja laajennettu vapaaksi myynniksi sen sijaan, että *mellanöln*kin vedettiin kaupoista.

Tässä on ehkä syytä muistuttaa naapurimaan kokemuksesta. Suomessa alle 4,7 tilavuusprosenttista keskiolutta on saanut elintarvikekaupoista kohta neljäkymmentä vuotta. Tämä on kyllä saanut aikaan kulutuksen rakenteen miedontumisen, mutta ”eurooppalaiset” juomatavat ovat tulleet humalahakuisen viikonloppujuomisen ”päälle”, ei sen tilalle (Metso & al. 2002). Johansson myöntääkin toisaalla, että sama ilmiö on ollut myös ruotsalaisen juomatavan viimeaikaisista kehitystä.

Johansson uskoo, että tulevaisuudessa ruotsalainen alkoholipolitiikka ja kulttuuri todennäköisesti eurooppalaistuvat. Oli niin tai näin, menteliteettien muutos on todellakin erittäin hidasta. Siitä olemme yhtä mieltä, että yksinkertaisia ratkaisuja humalahakuisen juomakulttuurin poistamiseen ei ole: ihminen ja sosiaalinen vuorovaikutus ovat liian monimutkaisia. Pitkälle menneisyyteen ulottuva perspektiivi olisi hyvä olla alkoholipolitiikan päättäjienkin hallussa. Johanssonin laaja, kokoavaan näkemykseen pyrkivä teos on mielestäni tärkeä ja inspiroiva.

KIRJALLISUUS

- APO, SATU: Viinan voima. Näkökulmia suomalaisten kansanomaiseen alkoholijatteluun ja -kulttuuriin. Helsinki: SKS, 2001
- HÄIKIÖ, MARTTI: Alkon historia. Valtion alkoholiliike kieltolain kumoamisesta Euroopan unionin kilpailupolitiikkaan. 1932–2006. Helsinki: Ota-va, 2007
- JOHANSSON, LENNART: Staten, supen och systemet. Svensk alkoholpolitik och alkoholkultur 1855–2005. Tukholma: Brutus Östlings Bokförlag Symposium, 2008
- KAARTINEN, AIJA: Kun naiset kieltolakia kumosivat – kevään 1931 naisten adressi ja sen synnyttämä keskustelu sanomalehdistössä. Teoksessa: Kilpiö, Kaarina & Kuusi, Hanna & Peltonen, Matti (toim.): Alkoholien vuosisata. Suomalaisten alkoholiolojen käännteitä 1900-luvulla. Helsinki: SKS, 2006
- KNOBBLOCK, INGER: Systemets långa arm. En studie av kvinnor, alkohol och kontroll i Sverige 1919–55. Tukholma: Carlsson Bokförlag, 1995
- KYVIG, DAVID E.: Repealing National Prohibition. Second edition. Kent: Kent State University Press, 2000
- MARKKOLA, PIIRJO: Uusia avauksia työväentutkimukseen. Teoksessa: Työväentutkimus. Vuosikirja 2007. Helsinki : Työväenperinne, 2007
- METSO, LEENA & MUSTONEN, HELI & MÄKELÄ, PIA &

TUOVINEN, EEVA LIISA: Suomalaisten juomatavat vuonna 2000. Aiheita 3/2002. Helsinki: Stakes, 2002

- PELTONEN, MATTI: Kerta kiellon päälle. Suomalainen kieltolakimentaliteetti. Vuoden 1733 juopumusasetuksesta kieltolain kumoamiseen 1932. Helsinki: Hanki ja Jää, 1997
- PELTONEN, MATTI: Remua ja ryhtiä. Alkoholiliot ja tapakasvatus 1950-luvun Suomessa. Helsinki: Gaudemus, 2002
- SILLANPÄÄ, MERJA: Säännöstelty huvi. Suomalainen ravintola 1900-luvulla. Bibliotheca Historica 72. Helsinki: SKS, 2002
- SUMARLIÐI, R. ÍSLEIFSSON: In Comes Wine, Out Goes Wit. Icelandic Independence and Prohibition of Alcohol. Teoksessa: Folke Ax, Christina & Folke Henningsen, Anne & Thode Jensen, Niklas & Koivunen, Leila & Syrjämaa, Taina (toim.): Encountering Foreign Worlds. Experiences at Home and Abroad. Proceedings from the 26th Nordic Congress of Historians Reykjavík 8–12 August 2007. Ritsafn Sagnfræðistofnunar 41. Reykjavík: University of Iceland Press, 2007
- SULKUNEN, IRMA: Raittius kansalaisuskontona. Raittiusliike ja järjestäytyminen 1870-luvulta suurlakon jälkeisiin vuosiin. Historiallisia tutkimuksia 134. Helsinki: Suomen Historiallinen seura, 1986.